

ŠTĚPÁN KONEČNÝ, MOJMÍR TYRLÍK

MEZIGENERAČNÍ SOUŽITÍ MLADÝCH RODIN JAKO ZÁTĚŽOVÁ SITUACE: FENOMÉN TCHÝNĚ V ČESKÉ REPUBLICĚ¹

Anotace

Soužití mladých párů s rodiči je v České republice relativně běžným jevem. Nejčastěji vnímanou představou o problematičnosti takového soužití jsme se pokusili rozšířit o možný vliv tak důležité události, kterou představuje nedávné narození dítěte mladému páru. Na městském a venkovském souboru ukazujeme, jak se bydlení s rodiči jednoho z partnerů, popř. bydlení nezávisle na nich, projevuje u mladé rodiny s dítětem v oblasti partnerského chování a prožívání a v péči o dítě. Naše výsledky ukazují, jak nezastupitelná je pomoc prarodičů mladým rodinám, kterou jim poskytují při plnění rodičovských povinností, přičemž největší podporu cítí mladé matky, které bydlí společně se svými rodiči. Na straně druhé je z našich výsledků patrné, že soužití s rodiči manželky, respektive manžela, může být pro druhého z partnerů v řadě případů zátěží.

Klíčová slova

mezigenerační soužití, vztah mezi partnery, péče o dítě

Úvod

Soužití mladých rodin s rodiči jednoho z partnerů je v naší společnosti tradičně považováno za přinejmenším rizikový faktor pro vývoj vztahu mladého páru. Významnost tohoto jevu můžeme dokumentovat jak na nepřeberném množství vtípů, které jsou soužití s prarodiči – nejčastěji s tchýní věnovány, tak na četných kazuistikách z praxe manželského a rozvodového poradenství, které ukazují rizikovitost tohoto soužití.

Soužití s prarodiči, a to přinejmenším zpočátku manželství, je v našich podmínkách poměrně běžným jevem. Podle sčítání lidu v roce 2001 (ČSU, 2003) žilo ve společné domácnosti 18,3% rodin. Z toho více než třetí čtvrtiny tvořily úplně

¹ Práce byla podpořena Grantovou agenturou ČR (GAP407/10/0859) a výzkumným záměrem „Psychologické a sociální charakteristiky dětí, mládeže a rodiny, vývoj osobnosti v době proměn moderní společnosti“ (MSM 0021622406)

rodiny dětí a jen necelou čtvrtinu rodiny neúplné (rozvedení, svobodné matky). Příčiny mezigeneračního soužití jsou ve velké míře ekonomické povahy. Finanční náročnost samostatného bydlení a omezené možnosti řady mladých manželů pokrýt všechny své finanční potřeby z vlastních zdrojů vytváří mezi mladým párem a jejich rodiči vazby, které jsou na jedné straně vysmívaným rizikem pro vývoj partnerského vztahu, na straně druhé ale často zjednodušují fungování rodiny a péči o děti. Dokladem této vzájemné závislosti je skutečnost, která se potvrzuje i mimo české prostředí, že i v těch případech, kdy je soužití s rodiči pod jednou střechou odmítáno, se mnoha mladým rodinám jeví jako optimální samostatné bydlení v dostupné vzdálenosti od bydliště rodičů (de Singly, 1999).

V České republice provedl rozsáhlý výzkum v oblasti manželského a rodinného soužití I. Plaňava (1999) zabývající se analýzou struktury fungujících a dysfunkčních soužití. Jednou ze zkoumaných proměnných zde byla i proměnná bydlení, která se však spíše než složením domácnosti zabývala hlediskem velikosti bytových prostor. Analýza rozvodových soudních spisů (Plaňava, 1999) ukázala, že jednou z okolností, které se podílejí na rozvratu manželství do deseti let od sňatku, je i společné soužití manželského páru v jedné domácnosti s rodiči. Tuto okolnost uvedlo 51% rozvedených párů. Tento jev potvrzují i závěry E. A. Carterové a M. McGoldrickové (1980), které uvádějí jako jeden z rizikových faktorů fungování manželství fakt, že mladý pár bude po sňatku bydlet buď přímo ve společné domácnosti s rodiči, nebo velmi daleko od nich.

Vztah partnerů dětí a jejich tchánů a zejména tchyní je konečně často rozpracovaným tématem nejen v odborné literatuře, ale také v lidové slovesnosti. Četné studie ukazují, že vytvoření rovnocenného vztahu je předpokladem osobní spokojenosti a harmonie partnerského života (Turner, Young & Black, 2006). Vztah ženy a její tchyně je studován jako problém *sui generis* (Fischer, 1983, 1986) a výsledky ukazují, že tento vztah prožívají jako problematický spíše snachy než tchyně (Marotz-Baden & Cowan 1987). Důležitou, byť někdy nevyslovenou stránkou vztahu je reciproční očekávání rodičů, že jim v době jejich stáří rodiny dětí pomohou a budou je podporovat (Globerman, 1996; Goetting, 1990; Guberman, 1999; Lee et al., 2003; Peters-Davis, Moss, & Pruchno, 1999; Shuey & Hardy, 2003)

Přestože tedy české i zahraniční studie ukazují, jak vysoká procentová četnost připadá na rozvody, kdy je soužití s rodiči partnera uváděno jako příčina rozvodu, je nutno zvážit, zdali se staly ve všech případech samotnou příčinou rozvodu, nebo byly mezigenerační vztahy ve společné domácnosti spíše katalyzátorem partnerských konfliktů. V každém případě pro odcházejícího partnera představují okolnosti soužití s tchánou přijatelné externí (nespojené s vlastní osobou) zdůvodnění konfliktů a rozchodu.

V naší práci se však pokusíme zdokumentovat jak rizikovou stránku mezigeneračního soužití, a to v závislosti na městském, respektive venkovském prostředí, tak také se na našich datech pokusíme ukázat jeho výhody pro fungování mladé rodiny.

Ověřujeme předpoklad, že soužití s prarodiči vyvolává řadu zátěžových situací, které se projeví problematickým a pro vztah rizikovým vzájemným chováním

mladých párů. Zjišťujeme odlišnosti v oblasti partnerského chování a prožívání a v péči o dítě.

Sociologie tradičně odlišuje městské prostředí od venkovského poukazem na větší anonymitu, menší komunitní blízkost a soudržnost, větší liberálnost, menší lpění na tradicích a větší mobilitu, které se v důsledku i ve stejné sociální skupině projeví určitou kulturní odlišností. Předpokládáme, že se tyto faktory také projeví jak ve fungování vztahu mezi partnery, tak ve vztahu mezi mladými rodinami a jejich prarodiči.

Metoda a výzkumný soubor

Téma společného soužití mladých párů se svými rodiči ve společné domácnosti je pouze dílčí součástí rozsáhlé mezinárodní studie o těhotenství a dětství (ELSPAC, European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood).

Do projektu byli zařazeni rodiče, kteří očekávali narození dítěte v termínu 1. 3. 1991 - 30. 6. 1992 s trvalým bydlištěm v městě Brně či okrese Znojmo. V prenatální fázi (v době cca 20. týdnu těhotenství matek) bylo kontaktováno více než 5600 těhotných žen v okrese Brno- město a více než 1600 žen z okresu Znojmo. Ochota žen vyplňovat obsáhlé dotazníky, vytvořené speciálně pro účely této studie, byla přibližně 70%-ní v Brně, v okrese Znojmo více než 80%-ní. Dotazníky byly rozesílány těhotným matkám v polovině těhotenství (spolu s dalšími dotazníky - jedním pro otce a druhým pro matku) na domácí adresu spolu s obálkou pro zpětnou poštu. Další dotazníky vyplňovali rodiče ve věku osmnácti měsíců, tři a pět let dítěte. V tomto dílčím výzkumu nás zajímaly zvláště položky týkající se bydlení partnerů, jejich vlastního dětství, sociálních vztahů, partnerského chování a péče o dítě.

Při statistickém zpracování dat jsme použili deskriptivní statistiku a multivariační analýzu (GLM model). Náš soubor je tvořen 4199 manželskými či partnerskými páry. Většina z nich (80%) žije v samostatné domácnosti bez rodičů. 12,8% respondentů odpovědělo, že žijí ve společné domácnosti s rodiči partnerky a 7% párů žije ve společné domácnosti s rodiči partnera (Tab. 1).

Tab. 1

		Brno	Znojmo	Celkem	%
oba spolu sami	Absolutní četnost	2714	650	3364	80,1
	%	80,7	19,3	100	
u rodičů manželky	Absolutní četnost	376	163	539	12,8
	%	69,8	30,2	100	
u rodičů manžela	Absolutní četnost	189	107	296	7,1
	%	63,9	36,1	100	
	Celkem	3279	920	4199	100
	Celkem %	78,1	21,9	100	

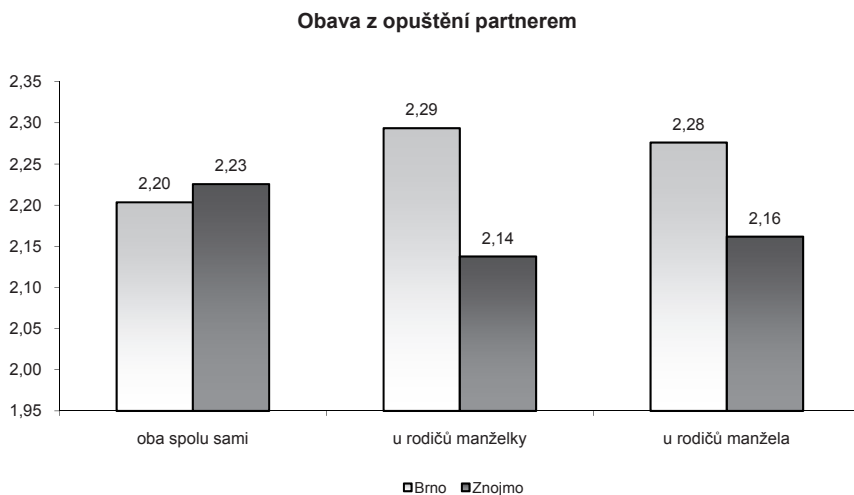
Výsledky

1. Vztahy

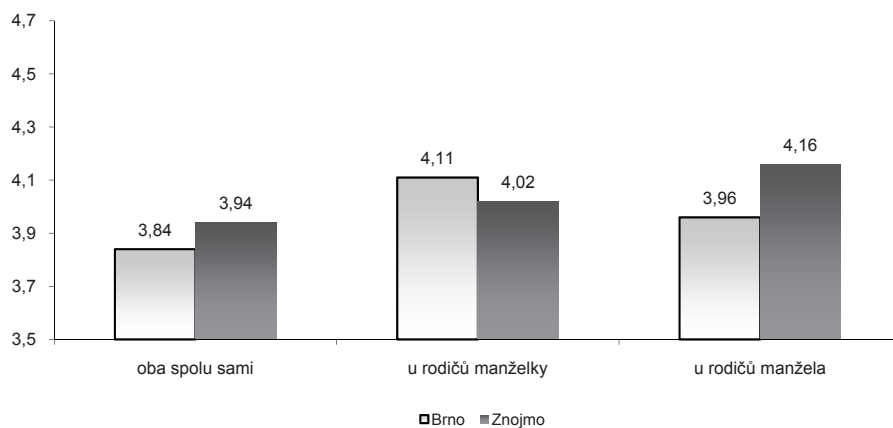
Pomocí výpovědi ženy o vnímaném riziku, že ji partner opustí, jsme operacionalizovali stabilitu partnerského vztahu. Partnerské chování bylo operacionalizované mírou vzájemného projevování něžnosti, vzájemným nasloucháním a projevem spokojenosti s partnerem. Vedle obav z opuštění partnerem jsme zkoumali celý okruh vzájemného chování ve vztazích mezi partnery.

Přestože rozdíly mezi skupinami podle soužití nejsou v míře vnímaného rizika opuštění rodiny partnerem statisticky signifikantní, zjistili jsme signifikantní rozdíl jak při porovnání města bydliště ($F(1) = 6,459, p < 0,01$), tak při porovnání v interakci typu soužití a města ($F(2) = 4,977, p < 0,01$), viz Graf 1). Zatímco skupiny, které bydlí u jedněch nebo druhých rodičů, se (mimo již uvedeného signifikantního rozdílu mezi Brnem a Znojmem) v míře obav od sebe neliší, vykazuje skupina se samostatným bydlením u brněnského souboru nižší míru obav než ostatní skupiny, zatímco u znojemského souboru jsou obavy v této skupině v porovnání se skupinami bydlícími u některých z rodičů nejvyšší.

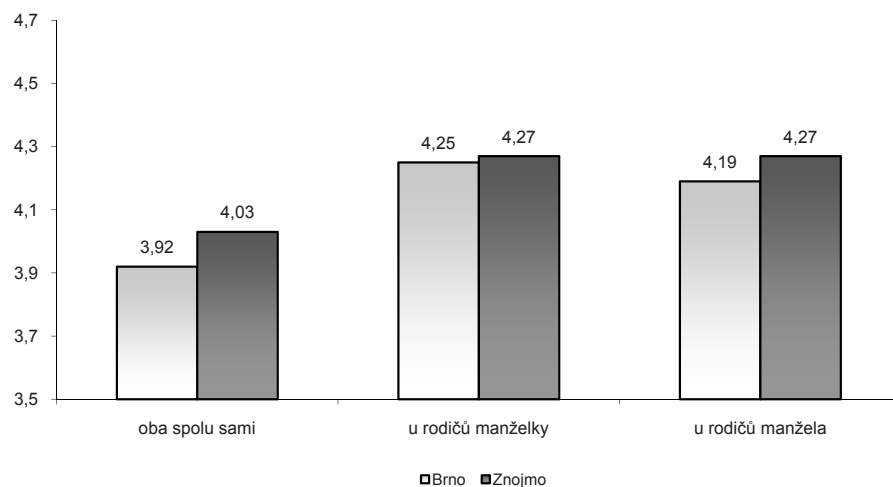
Graf 1

Graf 2 zobrazuje četnost něžností od partnerky - nejméně něžné jsou partnerky v párech, které žijí samostatně ($F(2) = 5,614, p < 0,001$). Rozdíly mezi regiony jsme nezjistili.

Graf 2**Četnost něžností ze strany partnerky (v době těhotenství)**

Stejná situace se opakuje i v případě mužů – ke své partnerce se chovají něžněji v případě společného soužití s rodiči, a to zejména v menším městě, nejméně něžní jsou, pokud žijí se svou ženou sami a navíc ve velkém městě (u typů soužití $F(2) = 20,167$, $p < 0,001$), mezi městy ($F(1) = 12,88$, $p < 0,001$), v jejich interakci nesign.), viz Graf 3.

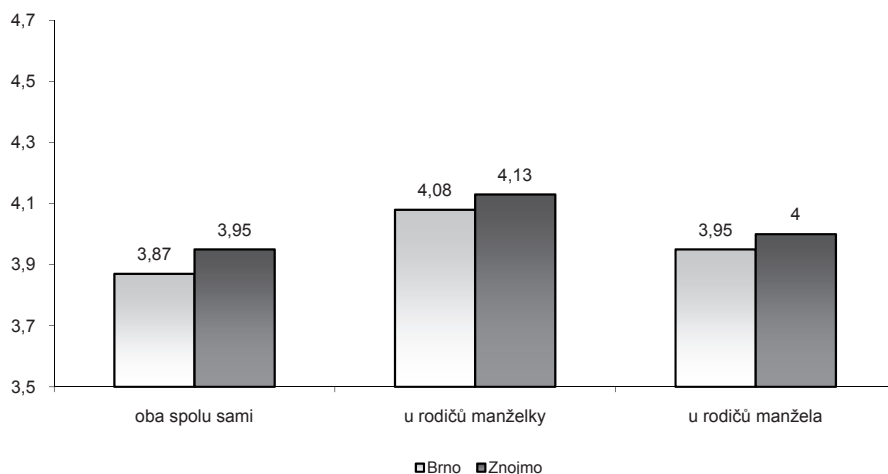
Graf 3**Četnost něžností ze strany partnera (po narození dítěte)**

Muži častěji naslouchají svým partnerkám při společném soužití s rodiči partnerky (u typů soužití $F(2) = 5,138$, $p < 0,01$, mezi městy a v jejich interakci nesign.) (viz Graf 4). Pozoruhodná je poměrně značná odlišnost a menší ochota

naslouchat partnerce v případě, že rodina bydlí u rodičů manžela. V případě žen bydlících u svých matek se tento rozdíl neprokázal. Naopak jsme nezjistili signifikantní rozdíly mezi skupinami v ochotě žen naslouchat mužům.

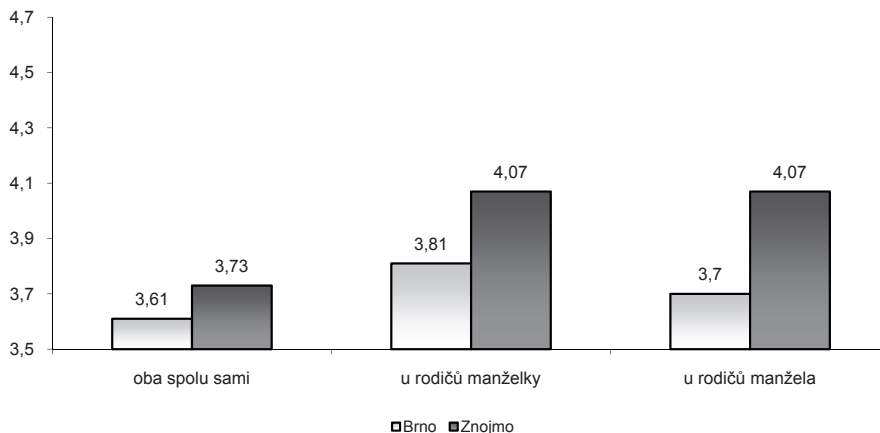
Graf 4

Jak často naslouchá partner vašim pocitům (muž)

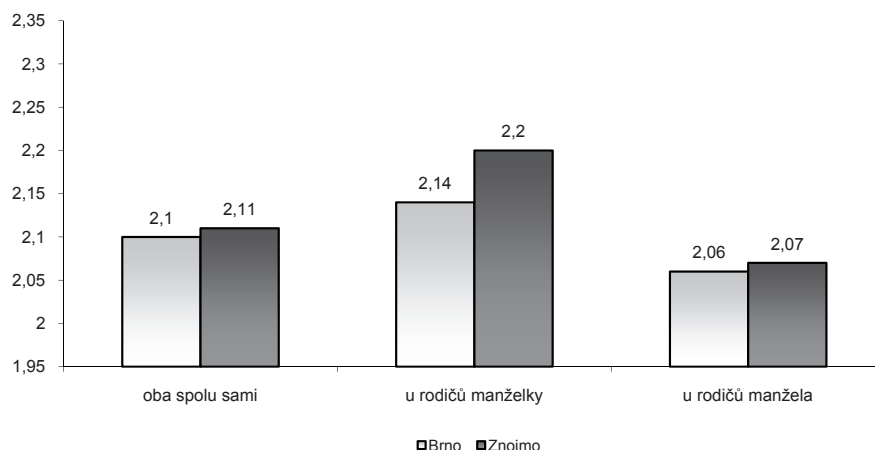
Pokud bydlí partneri samostatně, vyhledává muž společnost své ženy signifikantně méně, než pokud bydlí s některými z rodičů (u typů soužití $F(2) = 5,134$, $p < 0,01$, mezi městy a v jejich interakci nesig.).

Znojenské ženy obecně dávaly svým mužům najevo větší spokojenost s nimi ($F(1) = 17,077$, $p < 0,001$). Přitom znojemská partnerka žijící s některými z rodičů dává svému muži najevo svou spokojenost ve větší míře než partnerky v párech, které bydlí samostatně ($F(2) = 11,237$, $p < 0,001$), u brněnského souboru není tento rozdíl (Graf 5).

Graf 5**Jak často dává žena najevo, že je s partnerem spokojená**

2. Péče o dítě

Nejméně je z péče o dítě vylučován partner v případě soužití s jeho rodiči, nejvíce pak v případě soužití s rodiči manželky, viz Graf 6 (mezi typy soužití $F(2) = 5,034$, $p < 0,01$, nesign. mezi městy a v jejich interakci).

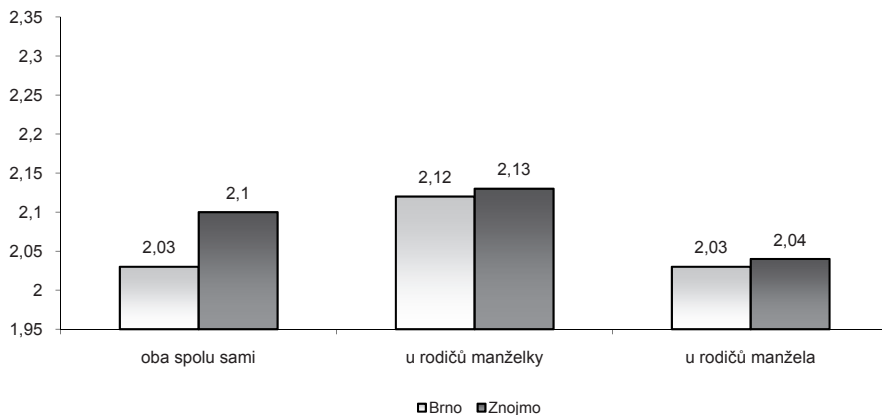
Graf 6**Partnerka vylučuje partnera z péče o dítě**

Podobně je tomu v případě, kdy jsme zjišťovali přímo nelibost partnerky nad požadavkem partnera, aby mohl sám pečovat o dítě (mezi typy soužití $F(2) = 6,291$, $p < 0,01$, nesign. mezi městy a v jejich interakci). Z grafu jsou patrné vyš-

ší vylučování partnera z péče o dítě ve skupině žen, které bydlí se svými rodiči a menší míra tohoto vyloučení při bydlení u rodičů partnera (Graf 7).

Graf 7

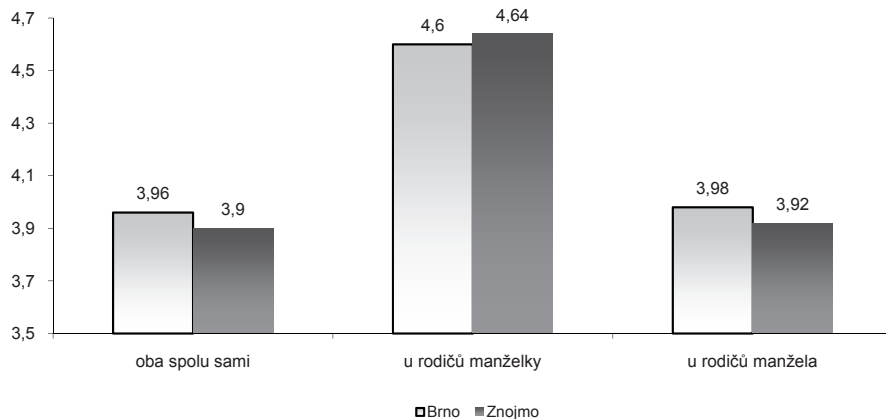
Partnerka je nerada, když se partner zabývá dítětem, i když by to dělal rád

Pomoc babičky v péči o dítě je matkou v obou lokalitách prezentována jako nejvýznamnější v případě soužití s rodiči manželky ($F(2) = 117,5, p < 0,001$ mezi typy soužití, nesign. mezi městy a v jejich interakci) a neliší se podle lokality bydliště (Graf 8).

Graf 8

Pomoc babičky v péči o dítě

Diskuse

V našem výzkumu jsme zjišťovali, zdali soužití mladých párů s rodiči jednoho z nich pro tyto páry představuje spíše rizikový faktor jejich vztahu, či spíše převažují výhody plynoucí z takového soužití. Specificky jsme se zajímali o to, jakým způsobem ovlivňuje společné soužití párů s rodiči jednoho z partnerů v jedné domácnosti nebo rodinném domě partnerské chování a prožívání a péči o dítě. V rozdílech mezi skupinami se projevíly jak odlišnosti v kulturních podmínkách života ve městě a na venkově, tak odlišné sociálně-psychologické a materiální důsledky samostatného bydlení a bydlení u některých z rodičů. Přitom je nutno předpokládat zásadní odlišnosti také v závislosti na tom, zdali pár bydlí u rodičů muže nebo ženy.

Posouzení vnímaného rizika opuštění partnerem nám operacionalizovalo možnou zranitelnost rodiny. Obavy žen z opuštění partnerem jsou u znojemského souboru nejnižší u samostatně bydlících párů, zatímco u brněnského souboru jsou obavy samostatně žijících žen oproti dalším brněnským skupinám naopak vyšší. Tento rozdíl může vyplývat z odlišnosti jak materiálních, tak kulturních podmínek ve městě a na venkově. Na jedné straně můžeme předpokládat komfortnější bydlení s rodiči v rodinném domku na Znojemsku oproti více stísněnému bydlení v (jedné místnosti) 2 – 3 pokojového bytu v Brně, na druhé straně můžeme předpokládat vliv uzavřenější venkovské komunity a menší mobilitu partnera žijícího u některých z rodičů na venkově než v Brně. Najít si novou partnerku a odstěhovat se k ní je na venkově technicky i společensky jednodušší pro muže z párů, které mají samostatné bydlení než pro muže z párů, žijících u některých z rodičů. U brněnského souboru mohou naopak převažovat konfliktní rizika vyplývající ze stísněného soužití u rodičů.

Dalším důležitým sledovaným okruhem jevů bylo vzájemné chování a prožívání párů. Také zde jsme očekávali, že v komunikaci a projevovaných emocích budou rodiny bydlící u rodičů omezeny stísněným prostorem omezujícím intimní projevy. V rozporu s tím je například míra vzájemně (od mužů i žen) projevovaných něžností. Samostatně žijící páry, a to jak muži, tak i ženy, uvádějí v porovnání s ostatními skupinami méně partnerem projevovaných něžností a podobně ženy ze samostatně bydlících párů projevují svým mužům méně spokojenosti a uznání. Přitom je ale třeba upozornit, že míra projevovaných něžností je poměrně vysoká a rozdíly jsou spíše subtilní. Jako vysvětlení se nabízí omezené příležitosti ke komunikaci a sdílení pocitů některých samostatně bydlících mladých matek, které jsou většinu dne zaměstnány péčí o dítě. Toto omezení sociálního kontaktu někteří muži nedokážou svým partnerkám kompenzovat. S kulturními podmínkami venkova a města patrně souvisí vyšší hodnoty znojemského souboru, kdy mladá žena, ať již bydlící se svým partnerem samostatně nebo v bydlišti jeho rodičů, neztrácí kontakt se svými původními známými v takové míře, jako ve velkém městě. Zajímavým zjištěním je, že zatímco znojemské ženy projevují svým mužům nejvíce něžností, když bydlí u rodičů partnera, z brněnských žen projevují nejvíce něžností ty, které bydlí u svých rodičů. Pokud jde o projevování

něžností i naslouchání své partnerce, také muži se více snaží, když jsou v cizím prostředí, tedy bydlí v rodině partnerky.

Poslední okruh témat tvořilo zapojení mužů a prarodičů do péče o dítě. Přestože je podíl muže na péči o dítě častým tématem diskusí i stesků mladých žen, zjistili jsme, že část žen se snaží svého partnera z této páče vyloučit, případně jeho neodbytná snaha podílet se na péči v některých případech vyvolává partnerčiny negativní emoce. Přestože můžeme připustit určitý okruh manuálně nešikovných mužů, kteří by za jistých okolností mohli být přes nejlepší úmysly svému dítěti nebezpeční, musíme tato spíše paradoxní zjištění připsat jistému reziduu patriarchálního (v tomto případě by se hodilo spíše matriarchálního) rozdělení rolí v rodině. V tomto smyslu je péče o děti nejen matčíným údělem, ale také výsadou, v níž dokáže projevít kompetence, pro které je v rodině nezastupitelná. Podobně C. Gilliganová předpokládá, že „identita ženy je definována v kontextu vztahů a posuzována prostřednictvím standardů vztahujících se k její odpovědnosti a péči“ (Gilligan, 1982, s. 160).

Příznačné je sice nesignifikantní, ale opticky patrné vyšší vylučování mužů z péče ve znojenském souboru. Největší míru vyloučení, respektive negativních emocí jsme zjistili jen u skupiny žen, které bydlí se svým partnerem v domácnosti své matky a které pro své počínání nejlépe nacházejí sociální oporu.

Přesto vlastní matka představuje pro ženu těžko nahraditelnou pomocnici při zvládání péče o dítě. Je přirozené, že největší pomoc matky uvádějí ženy, které bydlí společně se svými rodiči. Pomoc matky se neliší u párů žijících samostatně a s rodiči partnera a je z hlediska škálových hodnot také poměrně vysoká.

Naše výsledky, a to zejména týkající se pomoci prarodičů, kterou poskytují při plnění rodičovských povinností svým dětem, ukazují, jak nezastupitelná pro řadu mladých rodin tato pomoc je. Z lepších hodnot vzájemného chování a prožívání můžeme usuzovat, že manželé bydlící u rodičů mají více prostoru a času pro sebe navzájem, protože prarodič zastane část starostí o domácnost i o nový přírůstek do rodiny. Horší výsledky partnerského chování a prožívání samostatně bydlících párů můžeme z tohoto hlediska interpretovat právě jako důsledek většího zatížení starostmi o zabezpečení rodiny a domácnosti. Stres a frustrace z povinností, které jsou kladeny na mladou rodinu s nově narozeným dítětem (obzvláště na ženu), jsou díky přítomnosti prarodičů a jejich opory a pomoci menší. Podobně se při analýze partnerského chování a prožívání za odlišných forem soužití mladého páru s prarodiči ukazuje, že rozdíl mezi nimi, byť statisticky významné, nejsou tak propastné, aby zakládaly předpoklad fatálního působení prarodičů (nebo zejména pověstně tchýně) na soudržnost mladého páru. Přestože to přesahuje možnosti interpretace dané našimi daty, z mnoha studií je patrné, že ve vztahu snacha – tchýně hraje roli také předpoklad reciproční pomoci prarodičům ve stáří (např. Globerman, 1996; Goetting, 1990; Guberman, 1999; Lee et al., 2003; Peters-Davis, Moss, & Pruchno, 1999; Shuey & Hardy, 2003).

Na straně druhé je z výsledků patrné, že soužití s rodiči manželky, respektive manžela je pro druhého z partnerů v řadě případů zátěží. V literatuře se častěji v tomto smyslu odkazuje na vztah ženy a matky partnera (Fischer, 1983, 1986).

Studie dále ukazují, že intenzivněji problémy v tomto vztahu prožívá spíše snacha než tchýně (Marotz-Baden and Cowan 1987). Turner, Young a Black (2006) dokonce považují navázání dobrého vztahu mezi ženou a její tchýní za klíčový předpoklad životní spokojenosti (well-being) mladého páru. Potvrzuje se předpoklad, že (až na patologické případy) není tato zátěž bezprostředním ohrožením soudržnosti vztahu, ale může působit jako casus belli v případě, že se ve vztahu nahromadí jiné konflikty. V tomto smyslu odpovídají naše závěry výsledkům analýz rozvodové dokumentace, ke kterým došli čeští i zahraniční výzkumníci (srovnej Plaňava (1999), Carterová a McGoldricková (1980)).

Závěr

Naše data nám umožnila pouze dílčí pohled na problematiku soužití mladých manželství s rodiči některého z nich. Soužití s rodiči na jedné straně poskytuje mladým rodinám těžko zastupitelnou pomoc a technickou či materiální podporu, která zvyšuje pohodu v partnerském vztahu, na straně druhé toto soužití někdy vytváří podhoubí pro eskalaci partnerských konfliktů. Konflikty ve vztazích mezi mladými páry a jejich rodiči nemusí být výrazné v počátcích manželství a při malých dětech, kdy jsou ještě často všichni zúčastnění plni kladných emocí a očekávání z narození dítěte. Mnoho konfliktů přichází teprve s delším soužitím nebo s rozpory nad výchovou větších dětí. Aniž bychom to chtěli odmítnout, musíme upozornit, že mnoho konfliktů končících rozpadem manželství, o nichž jsme mluvili na začátku, nemusí vyplývat z nějakého původního (někdy snad až archetypálně chápaného) konfliktu mezi dětmi a jejich tcháný a tchyněmi. Mohou vznikat sekundárně, třeba při pokusech rodičů řešit partnerské konflikty jejich dětí, případně při pouhé fyzické přítomnosti rodičů v době těchto konfliktů.

Abstract

The cohabitation of young couples with their parents is a relatively common phenomenon in the Czech Republic. We have extended the most frequent images of the problems associated with such cohabitation with the possible influence of such significant events as the birth of a child for the young couple. We work with two samples - one from the countryside and one from an urban environment - and show how living with the parents of one of the partners or eventually how not living with them affects young families with children, both in the areas of behaviour and experiences of the couple and child care. Our results show how indispensable the help of parents is for young families in taking care of their child, especially for young mothers who live together with their parents. On the other hand, our results indicate that living with the parents of one partner is often a burden for the other partner.

Key words

Intergenerational coexistence, relationship between partners, child care

Literatura

- Carter, E. A. & McGoldrick, M. (1980): *The Family Life Cycle: A Framework for Family Therapy*. New York: Gardnes Press, Inc.
- De Singly, F. (1999). *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Gilligan, C. (1982). In a different voice: Psychological theory and women's development. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Globerman, J. (1996). Motivations to care: Daughters- and sons-in-law caring for relatives with Alzheimer's disease. *Family Relations*, 45(1), 37–45.
- Goetting, A. (1990). Patterns of support among in-laws in the United States: A review of research. *Journal of Family Issues*, 11(1), 67–90.
- Guberman, N. (1999). Daughters-in-law as caregivers: How and why do they come to care? *Journal of Women & Aging*, 11(1), 85–102.
- Lee, E., Spitze, G., & Logan, J. R. (2003). Social support to parents-in-law: The interplay of gender and kin hierarchies. *Journal of Marriage and Family*, 65, 396–403.
- Kratochvíl, S. (2000). *Manželská terapie*. 3. vydání. Praha: Portál.
- Marotz-Baden, R., & Cowan, D. (1987). Mothers-in-law and daughters-in-law: The effects of proximity on conflict and stress. *Family Relations*, 36, 385–390.
- Peters-Davis, N. D., Moss, M. S., & Pruchno, R. A. (1999). Children-in-law in caregiving families. *The Gerontologist*, 39(1), 66–75.
- Plaňava, I. (1998). *Spolu každý sám. V manželství a rodině*. Praha: Lidové noviny.
- Plaňava, I. (1999). *Manželství a rodiny: Struktura, dynamika, komunikace*. Brno: Nakladatelství Doplněk.
- Plzák, M. (1988). *Poruchy manželského soužití (Úvod do matrimoniopatologie)*. Praha: SPN.
- Turner, M. J., Young, C. R., & Black, K. I. (2006). Daughters-in-law and mothers-in-law seeking their place within the family: A qualitative study of differing viewpoints. *Family Relations*, 55(5), 588–600.
- Shuey, K., & Hardy, M. A. (2003). Assistance to aging parents and parents-in-law: Does lineage affect family allocation decisions? *Journal of Marriage and Family*, 65, 418–431.
- Základní informace o rodinách a domácnostech v České republice získané ze SLDB 2001 – dostupné online: <http://www.czso.cz/csu/2002edicniplan.nsf/p/41n2-02>